

Жан-Поль ВІЛЛЕМ

ЄВРОПА ТА РЕЛІГІЇ*

У плані розбудови Європи релігії виявляють нині велику активність. Особливо це стосується таких гілок християнства, як католицизм й протестантизм, що дуже швидко зацікавилися цим процесом і вже мають чималий досвід участі в ньому. Будучи глибоко вкоріненими в політичні рамки держав та різних національних і регіональних культур, релігії водночас є й завжди були феноменами транснаціональної природи. До речі, саме через свій транснаціональний характер вони часто вступали в конкуренцію з державами. Ці останні завжди з недовірою ставилися до релігій, і це не тільки тому, що любов до Бога може загрожувати почуттю відданості державі, а й тому, що держави з легкістю починали підозрювати релігії у служінні інтересам тієї чи іншої іноземної сили. Коли людина, належна до певної релігії, подорожує, вона почувається наче вдома, беручи участь у богослужінні за рідним обрядом у чужій країні, якщо навіть не дуже добре розуміє мову. Той факт, що такі люди з легкістю зав'язують контакти з одновірцями в інших країнах, підсилює почуття, що релігія є чимось на зразок “портативної вітчизни” (Генріх Гейне), яка дозволяє ототожнювати себе з чимось, що перебуває понад політичними та культурними кордонами. Такий досвід мають усі, хто брав участь у великих міжнародних релігійних зібраннях. Отже, розширення стосункового простору індивідів за межі національних систем є процесом, який може мобілізувати релігії, навіть якщо ті глибоко пов'язані з національним ґрунтом і тривалий час жили націоналізм. Принаймні, на європейському рівні спостерігається значна мобілізація християнських Церков, при тому що Європа була землею розламів усередині християнства. Сприяючи екуменічній діяльності та міжрелігійним діалогам, Європа водночас створює або поновлює міжконфесійну напругу. Для нашої теми особливо цікавим може бути аналіз випадків, коли в Європейському Союзі, що перебував у процесі створення, були наявні дискусії про

* Фрагмент із книги *Europe et religions (Європа та релігії)*, український переклад якої готується до друку у видавництві “Дух і літера”.

те, яким чином згадувати чи не згадувати взагалі про релігії в текстах європейських документів (Амстердамської угоди, хартії основних прав, проекту Європейської Конституції), особливо яскраво виявилися при цьому суперечності між французькою та німецькою позиціями.

Європа між екуменізмом і конфесіоналізаціями

Для того щоб підтримувати та зав'язувати стосунки між громадами різних країн Європи, релігійні діячі не чекали створення Європейського Союзу. Крім зв'язків, що з'явилися завдяки паломництвам (як-от паломництво до Сен-Жак-де-Компостель, традиція якого починається з XI століття), можна згадати про дуже давнє побратимство між містами Падерборн, що в Німеччині, та Ле Манс – у Франції: патроном Падерборна є не хто інший, як св. Ліберій, який був єпископом у місті Ле Манс і мощі якого були у 836 р. перенесені в Падерборн. Зв'язки між єпархіями цих двох міст підтримувалися протягом століть, існують вони й донині, хоча й переривалися кілька разів через франко-німецькі війни. У 1999 р. католицька французька делегація на чолі з єпископом міста Ле Манс узяла участь у відзначенні 1200-річчя єпархії міста Падерборн, заснованої в 799 р., коли відбулася зустріч між папою Левом III та Карлом Великим. Нині численні такі побратимства активізують надкордонні зв'язки між католицькими чи протестантськими парафіями Франції та інших країн Європи. Найчастіше такі зв'язки здійснюються у рамках спільних заходів збратаних міських комун. Можна згадати також про зв'язки між країнами та регіонами протестантської Європи, що встановилися, починаючи з XVI століття; про той притулок, що знайшли за кордоном гугеноти після скасування Нантського едикту в 1685р. Але якщо різні християнські віросповідання сприяли, протягом усєї історії, динаміці європеїзації, то водночас вони підсилювали й націоналізм у різних країнах. Релігійна географія є так само географією політичною, і ніколи не слід забувати, що Європа – це земля, де християнство зазнало розламів і де точилися міжконфесійні війни. Відтак християнський екуменізм є важливим фактором розбудови Європи. Європеїзація – це також примирення різних християнських віросповідань та інтеграція різної релігійної пам'яті: католицької, протестантської, православної, юдейської, мусульманської.

Насправді, можна одночасно дотримуватися думки, що релігія є сприятливим фактором для європейської інтеграції, та думки, що

вона є для неї фактором несприятливим. Якщо безсумнівним є те, що зусилля, докладені політиками для зміцнення європейської єдності та її конкретизації в таких інституціях як Брюссельська комісія та Стразбурський парламент, спонукають релігії теж взяти участь у цій справі, то не менш безсумнівним є й те, що саме європейська розбудова поновлює міжрелігійну та міжконфесійну напругу. Розбудова Європи породжує екуменічну тенденцію в тому сенсі, що вона посилює певне міжконфесійне співробітництво різних християнських Церков, породжуючи також і процеси нової конфесіоналізації.

Європа як екуменічний вектор

Звичайно, не треба надто високо оцінювати вагомість релігійного фактора для тих перетворень, що відбуваються нині в Європі. Але коли йдеться про посилення єдності за допомогою Ради Європи або Європейського Союзу, можна з подивом констатувати, наскільки високо поцінується з релігійної точки зору це посилення єдності Церквами та релігійними діячами. В цьому процесі християни схильні вбачати позитивну еволюцію глобального характеру, яка переступає націоналістичні та ідеологічні розмежування минулого заради співробітництва між народами. Вбачають вони в ньому також певний заклик: якщо уніфікація прогресує в економічному, культурному, політичному та соціальному секторі, то що відбувається в плані релігій, зокрема, християнських віросповідань? Таким чином, Європа надає активності екуменічному рухові у християнському середовищі.

Це проявляється у спільних асамблеях, які регулярно влаштовують Рада єпископських конференцій Європи (CCEE), створена 1971р., та Конвенція Європейських Церков, позначувана німецькою аббревіатурою КЕК. Перша організація репрезентує римо-католицькі єпископства Європи, а друга – інші християнські Церкви (англіканську, православні, протестантські) всіх країн Європи. КЕК була заснована в січні 1959 р. в Нейсбурзі (Данія) під час зустрічі, в якій брав участь 61 делегат від 52 Церков Західної та Східної Європи. Темою зустрічі було “Європейське християнство в сьогоднішньому секуляризованому світі”¹. КЕК періодично проводить пленарні асамблеї. 4-та конференція відбулася 1964р. на теплоході в нейтральних водах біля узбережжя Данії, тому що делегати східноєвропейських Церков не отримали віз для подорожі на Захід. Не можна було краще позначити ту роль мосту між роз’єднаними

залізною завісою Церквами, яку відіграла КЕК. Організація брала активну участь у роботі *Конференції з безпеки та співробітництва в Європі*, результатом якої стало прийняття Гельсінських угод 31 липня 1975 р. Численні пропозиції, розроблені КЕК, були включені в документи, прийняті конференцією з безпеки та співробітництва². Завжди маючи центральним предметом своїх турбот стосунки між Сходом і Заходом та розрядку в Європі, КЕК постійно піклувалася також про стосунки між Північчю й Півднем, засуджуючи небезпечну ідею Європи як фортеці багатих країн, що забувають про необхідну солідарність із менш розвинутими країнами.

Із 1964 р. в роботі асамблей КЕК беруть участь католицькі спостерігачі. Католицькою аналогією КЕК є Рада єпископальних конференцій Європи (ССЕФ). Ці дві інстанції, що в 1972 р. сформували змішаний постійний комітет, регулярно організовували єкуменічні зустрічі. Перша з них відбулася у Бантільї, Франція, в 1978 р. Це було перше зібрання представників усіх християнських Церков, що існують у Європі. В 1991 р. у Сен-Жак-де-Компостель (Іспанія) відбулася спільна зустріч КЕК та ССЕФ. Єкуменічні зустрічі в Балі (1989 р., тема “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”) та в Граці (1997 р., тема “Мир, справедливість та захист творіння”) відбулися також на спільне запрошення КЕК та ССЕФ. У Північній Ірландії КЕК та ССЕФ фінансували проекти, націлені на католицько-протестантське замирення. Європейські зібрання, зокрема, молодіжні, які регулярно проводяться в Тезе (Бургундія, Франція) або в тому чи іншому місті Європи (в 1989 р. 33000 молодих людей зібралися в Парижі, в 1991 р. – 80000 знову в Парижі), виявляють певну європеїзацію релігійної свідомості. На рівні Європейського Союзу Церкви діють через СОМЕСЕ (Комісію єпископств при Європейській спільноті), створену в 1980 р., та ЕЕССС (Єкуменічну Європейську комісію у справах Церкви та суспільства), що в 1997 р. стала Комісією КЕК у справах Церкви та суспільства. Той факт, що премія ім. Роберта Шумана, якою щодва роки відзначаються видатні особистості, відомі своєю діяльністю на користь європейської єдності, присуджувалася релігійним діячам (у 1988 р. кардиналові Пупару, в 1992 р. – братові Роже з Тезе), вказує на визнання внеску Церков та релігійних рухів у справу будівництва європейської єдності. Єпископи та пастори відзначають, що на тлі процесу економічної та соціально-політичної уніфікації, що відбувається, християнські Церкви мають розрізнений вигляд та приносять, таким чином, антисвідчення. Праця заради

єдності християнства являє собою, таким чином, на думку єпископів та пасторів, внесок християнських Церков у справу європейської розбудови.

Гарним прикладом того, як високо поцінують християни європейську розбудову, стала єкуменічна європейська зустріч у Страсбурзі 17–22 квітня 2001р., зібравши 200 кардиналів, архієпископів, митрополитів, предстоятелів Церков тощо, а також близько ста молодих представників різних країн та віросповідань. Головною подією цієї зустрічі став документ під назвою *Chartia Oecumenica* підписаний Єремією Калігіоргісом, митрополитом Константинопольського патріархату, головою КЕК (що об'єднує 127 протестантських, включно з англіканською, та православних Церков), та кардиналом Милославом Влком, архієпископом Празьким, головою ССЕС (що налічує 34 єпископальних конференцій). У цій хартії, що “аж ніяк не має повчального, догматичного або канонічного характеру”, представники Церков зобов'язуються “уникати гідної жалю конкуренції”, діяти таким чином, “щоб кожна людина могла обрати свій стосунок до релігії та Церкви у свободі совісті” та “не зустріла перешкод для свого навернення згідно зі своїм власним рішенням”. Вони заявляють, що “будуть протистояти будь-якій формі націоналізму, що призводить до гноблення національних меншин”, та всіляким “спробам зловживання релігією та Церквою з націоналістичною метою”. Ці відповідальні церковні особи, нарешті, задекларували своє бажання “боротися проти всіх форм антисемітизму та антиюдаїзму в Церкві й суспільстві”, зав'язати засновані на повазі відносини з мусульманським населенням та робити все для того, щоб уникнути нового розламу між “інтегрованою Західною Європою” та “дезінтегрованим Сходом”.

Окрім цих офіційних зустрічей, у прикордонних містах створено сприятливі умови для обміну між населенням у галузі релігії, так само як в інших галузях. Так, 12 червня 2001 р, у понеділок П'ятдесятниці, в Страсбурзі відбулося велике транскордонне зібрання. Тема “З Христом через кордони. (Mit Christus, grenzen überschreiten)” зібрала в офісі Страсбурзького собору представників католицьких та протестантських Церков не лише Франції та Німеччини, а й Швейцарії та Люксембургу. Вірш із 2-го розділу Діань апостолів, де йдеться про подію П'ятдесятниці, був зачитаний з цього приводу вісьмома мовами. Посилюється також співробітництво транскордонне. Наприклад, у 1999 р. Протестантською Церквою Німеччини (Рейнська Церква) був доправлений у розпорядження Лютеранської Церкви департаменту

Ельзас-Мозель пастор для здійснення “транскордонного душ-пастирства” (Grenzenüberschreitende Seelsorge). В секторі Форбах це служіння покладено на німецьких представників.

Об’єднання Європи є так само приводом для секторального, географічного екуменізму або для екуменізму конфесійного порядку. Враховуючи географічні відмінності, слід визнати, що в релігійному плані також відчувається розшарування між Північною та Південною Європою: так, з одного боку, можна відзначити зближення між лютеранськими та англіканською Церквами в Північній Європі, а з другого боку, зустрічі між протестантськими Церквами латинських країн (Конференція протестантських Церков латинських країн Європи). З конфесійної точки зору можна говорити про двосторонній екуменізм – католицько-протестантський, протестантсько-православний – або внутрішньоправославний та внутрішньопротестантський екуменізм (лютерансько-реформатський, “євангелістичний”). Кожний конфесійний світ малює свою карту Європи та розміщується в діапазоні цього простору. В цьому переліку можна назвати Європейський синод католицьких єпископів, що відбувся в Римі в грудні 1991 р. в Будапешті, Євангелічну Європу, об’єднану навколо телевізійних проповідей Біллі Грехема³, католицьку Європу подорожей папи та різних паломництв. Кожне християнське віросповідання створює для себе власну Європу, пропускаючи європейську історію крізь фільтр своєї традиції та виділяючи в ній емблематичні для себе фігури. Якщо релігійна історія Європи на рівні історії як науки постає дедалі більше деконфесіоналізованою, то в релігійній свідомості людей це відбувається менш відчутно. Завдяки спільній міжнародній роботі над редагуванням творів з європейської історії, завдяки зіставленню підручників з історії, якими користуються в кожній країні, (як це робиться, наприклад, на французько-німецькому рівні), можна набагато краще зрозуміти релігійні виміри європейської історії, обмеживши та поставивши під контроль національні та конфесійні перекося. Розбудова Європи, оскільки вона зобов’язує до європеїзації пам’яті, зокрема числі й релігійної, зіставляється з диференційованою релігійною пам’яттю країн та конфесійних світів, які її становлять.

Саме співробітництво Церков у справі осмислення європейських проблем посилює міжконфесійні зв’язки. Зокрема, це співробітництво здійснюється через палату вивчення перспектив розвитку, спеціальну службу Європейської комісії, створену в 1989 р. та підпорядковану голові цієї комісії. Головний радник цієї Палати

регулярно інформує Церкви про різні аспекти діяльності EECSS (*Ecumenical European Commission for Church and Society*) та COMECE (Комісію єпископатів у європейській спільноті). Вони утворили, разом з європейськими депутатами, робочу групу з безробіття та бідності, зобов'язану вивчати можливості Церков у вирішенні цих питань. Можна також відзначити такі ініціативи як організація раз на триместр католиками, протестантами та англіканами серед депутатів парламентської асамблеї Ради Європи сніданків-обговорень (наприклад, 27 січня 1994 р., тема “Церкви, національності та меншини”, брав участь Йозеф Братінка, голова угорської парламентської делегації).

Європеїзація надає екуменізму тим більшої сміливості, що європейці стали менш чутливими до віросповідних розбіжностей. П'єр Брешон, аналізуючи результати європейських опитувань про цінності, які показала молодь (18–29 років), говорить, що “ретельний аналіз даних підтверджує гіпотезу про поступове стирання віросповідних тотожностей. Протестанти й католики дедалі менше розрізняють одні одних; саме спільна християнська етика дедалі дужче протиставляє і протестантів, і католиків безрелігійним людям”²⁴. Таким чином, він підтверджує те, що вже відзначав Ян Керхофс, який, виходячи з систематичного порівняння моральних позицій католиків та протестантів, зробив висновок, що орієнтації християн Західної Європи виявляються значно одноріднішими, ніж це можна було уявити, пам'ятаючи про тривалу історію католицько-протестантського протистояння: “Більшість християн еволюціонує в одному й тому самому напрямі: зростає індивідуалізм, зростає секуляризація, більше стає толерантності, і, щодо певних тем, менше заборон”²⁵.

Сучасна релігійна свідомість, що емансипувалася від інституційних рамок та конфесійних розмежувань, водночас відкрилася плюралізму (див. розд. I). Нині відбувається зміна ставлення до істини, і ця зміна йде в напрямку менш беззаперечного визнання традиції, в напрямку відкритості до того, що приходить з інших боків, насамперед, із самого досвіду індивідів та їхніх прагнень. Така еволюція яскраво виявляє себе в позиції щодо змішаних шлюбів. Згідно з даними опитувань на тему *Актуальність релігій* від 29–30 листопада 2000р., 82% французів (76% регулярно практикуючих католиків) не матимуть нічого проти, якщо їхній син або дочка сповістять їм про свій намір вступити у шлюб з особою іншого віросповідання. Якщо це віросповідання християнське, то до такого союзу схвально ставляться навіть 94% опитуваних (якщо йдеться про

іслам – 66%). Міжхристиянський шлюб не є більше проблемою, і давно минув той час, коли католицько-протестантський шлюб вважався справжньою зрадою з одного й іншого боку.

ПРИМІТКИ

¹ Див. *Die europäische Christenheit in der heutigen säkularisierten Welt*, Nyborg 1959, Vorträge und Berichte, Zürich/Frankfurt am Main, gottlieb Verlag, 1960.

² Див. *Paix en Europe: le rôle des Églises*, rapport du colloque de 1973 sur “La consolidation de la paix en Europe: la contribution spécifique des Églises”, Genève, Conférence des Églises, européennes, cahier № 6, 1974; *La Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe et les Églises*. Matériel d’étude pour usage dans les Églises et les paroisses. Rapport d’un colloque à Buckow, RDA, 27–31 oct. 1975, Genève, conférence des Églises européennes, cahier № 7, 1976.

³ Про цього славного американського проповідника нині існує солідне та оригінальне дослідження Себастьяна Фата: Sébastien Fath, *Billy Graham, pape protestant?*, Paris, Albin Michel, 2002.

⁴ Pierre Brechon à *Cultures jeunes et religions en Europe* (dir. Roland J. Campiche), Paris, Edition du Cerf, 1997, p. 78.

⁵ Jan Kerkhofs, “Catholics and Protestants in Europe: Different Ethical Views?”, *Ethical Perspectives* 1, 1994, n 03, p. 127.

Переклав із французької Дмитро КАРАТЄСВ